

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 1 •(Haziran/June 2022): 204-230

**Arap Dilinde Fâili “Şahıs Olmayan” Fiiller -Kur’ân-ı
Kerîm Örneği-**

*Impersonal Verbs in Arabic Language -The Quranic
Examples-*

Fadime KAVAK

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Assoc.Prof., Bursa Uludag University Faculty of Theology, Department of Arabic Language
and Rhetoric
Bursa, Türkiye

fkavak@uludag.edu.tr orcid.org/0000-0002-8817-4771

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 06.04.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

Atf/Cite as: Kavak, Fadime. “Arap Dilinde Fâili “Şahıs Olmayan” Fiiller -Kur’ân-ı Kerîm Örneği-”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022): 204-230. <https://doi.org/10.52637/kiid.1060170>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Fadime KAVAK | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0
(CC BY-NC) International License

Arap Dilinde Fâili “Şahıs Olmayan” Fiiller -Kur’ân-ı Kerîm Örneği-

Öz

Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de cümlenin temel yapı taşlarından biri olan fiiller, şahıs ve zamanla birlikte iş, oluş bildiren kelimelerdir. Arapçada fiillerin fâilleri fiilin içinde müstetir olabileceği gibi fiile bitişen bir zamir de olabilir. Ya da fiilden sonra gelen zahir bir isim veya masdar-ı müevvel olarak cümlede yer alabilir. Arapça sözdiziminde önemli bir yeri olan fâillere delalet ettikleri anlam açısından bakıldığında ise bu sözcükler; büyük oranda şahıslar ya da şahıs yerine kullanılan zamirlerdir. Bazen de mana ismi, cansız varlık, bitki ve hayvan ismi ya da doğa olayları ve meteorolojik durumlar olarak karşımıza çıkar. Ancak birtakım fiiller de vardır ki fâilleri hiçbir zaman şahıs (kişi) olamaz, şahıs zamiri olarak da sadece gâib müzekker ve gâibe müennes üçüncü şahıs zamiri olan “o” kullanılır. Bu zamir de “kişi” olan şahıs ifade etmez. Çünkü bu fiillerde fâil; mana ismi, mastar-ı müevvel ya da bitki, hayvan ve cansız varlıkları tanımlayan kavramlar olur. Gerek klasik gerekse modern dilbilimcilerin eserlerine bakıldığında, fâil konusunda bu tür bir tasnife gidilmediği dikkati çekmektedir. Günümüzde ise dilbilim sahasında çalışan ‘Alâ İsmâ’îl el-Hamzâvî bu konuda bir inceleme yapmış ve Arap dilindeki fâili şahıs olmayan fiilleri “ef’âl lâ şahsiyye” (أَفْعَالٌ لَّا شَخْصِيَّةٌ) adıyla terimleştirmiştir. Bu fiillerin bazılarının fâilleri asla şahıs olamazken, bazıları da ancak mecâzî anlamda kullanıldıklarında fâilleri şahıs olabilir. Mesela “gerekmek” (أَتَبَعَى -) ve (تَبَعَى) ve (وَجَبَ - يَجِبُ), “uygun olmak” (جَدَرَ - يَجْدُرُ), “mümkün olmak” (أَمَكَنَ - يُمَكِّنُ), “meydana gelmek” (أَخْرَجَ - يَخْرُجُ), “ortaya çıkmak” (أَخْرَجَ - يَخْرُجُ), “kolay olmak” (سَهَّلَ - يَسْهِّلُ), “zor olmak” (صَعَّبَ - يَصْعُبُ), “içermek, kapsamak” (شَمَلَ - يَشْمَلُ), “geniş olmak” (وَسَّعَ - يَوْسِعُ), “vakti gelmek” (أَضْمَحَلَّ -) (أَسْتَحَالَ - يَسْتَحِيلُ), “tamam olmak” (تَمَّ - يَتِمُّ), “imkânsız olmak” (حَبَّطَ - يَحْبِطُ) gibi ya da güneşin doğmasını (شَرَقَ - يَشْرُقُ), batmasını (كَسَفَ - يَكْسِفُ), gecenin kararmasını (عَسَقَ - يَعْسِقُ), güneşin ve ayın tutulmasını (كَسَفَ - يَكْسِفُ), rüzgârın şiddetli esmesini (عَصَفَ - يَعِصِفُ) veya “havlamak” (نَبَحَ - يَنْبَحُ), “miyavlamak” (مَاءَ - يَمُوءُ) gibi hayvanlara özgü sesleri ifade etmede kullanılan fiillerin fâilleri şahıs olamaz. Bu yüzden bu tür fiiller, gâib ve gâibe zamiri olan (هُوَ) ve (هِيَ) dışındaki zamirlere göre çekimlenemezler. Ayrıca medih ifade eden (حَبَّطَ) ve zem için kullanılan (لَا حَبَّطًا) gibi fiillerin fâilleri de hiçbir zaman şahıs olamaz. Çünkü bu fiiller (حَبَّ) mazi fiiliyle (دَا) ism-i işaretinden oluşur. Fâilleri de daima kendisine bitişik haldeki (دَا) ism-i işaretidir. Bunların dışında sonuna (مَا) kâffe birleşen (كَثُرَ مَا - كَثُرَ مَا - شَدَّ مَا - قَلَّ مَا - عَزَّ مَا) gibi fiillerin fâilleri de kişi olamaz. İşte bu makalede öncelikle fiil ve fâilden kısaca bahsedilecek; sonrasında fiiller, fâili şahıs olup olmamasına ya da hem şahıs hem mana ve varlık ismi olmasına göre kategorize edilecek, ayrıca cümle içindeki kullanım biçimleri bakımından da ele alınıp incelenecektir. Son tahlilde ise Müslümanların kutsal kitabı ve Arap filolojisinin birincil referansı olan Kur’ân-ı Kerîm’de fâili kesinlikle şahıs olmayan fiiller tek tek ele alınacak, fiillerin fâillik durumlarına ilişkin açıklamalar yapılacak, konuyu örnekleyen ayetlerden mümkün mertebe bolca aktarımlarda bulunulacaktır. Aynı şekilde Kur’ân’da fâili şahıs olmadığı halde Kur’ân metni dışındaki bazı kullanımlarda fâilinin şahıs olması muhtemel fiillere de ilgili ayetlere referansla işaret edilecek ve bu fiillerin fâillerinin neler olduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Kur’ân, Fiil, Fâil, Şahıs.

Impersonal Verbs in Arabic Language -The Quranic Examples-

Abstract

Verbs, which are one of the cornerstones of the Arabic sentences, usually signify a certain time and are used together with their subjects. The subject can be hidden in the verb, or it can be as a pronoun adjacent to the verb. It can be also included in the sentence as an apparent noun or “masdar muawwal” after the verb. When we look at the subjects, which also have an important place in Arabic syntax in terms of meaning, they are persons’ names or the pronouns used mostly instead of persons. Sometimes it appears as an abstract noun, inanimate object, plant and animal name, and natural events and meteorological situations. However, there are some verbs whose agents can never be a person, and only the third person pronoun “هو - هي” is used as a personal pronoun with such verbs. This pronoun also does not refer to the person. Because in these verbs, the subject becomes an abstract noun, an infinitive form of a verb or a concept that describes plants, animals and inanimate beings. When we look at the works of both previous and modern linguists, no such classification has been made about the perpetrator. Today, 'Alâ Ismâ'îl al-Hamzâvî, who works in the field of linguistics, made a study on this subject and termed the impersonal verbs in the Arabic language with the name (أَفْعَالٌ لِأَشْخَاصِيَّةٍ). While the subjects of some of these verbs can never be persons, some of them can only be persons when they are used in a figurative sense. For example, the subjects of the following verbs cannot be persons: “to be necessary” (أَتَبَعَى -) , “to be worth” (جَدَرَ - يَجْدُرُ), “to be possible” (أَمَكَنَّ - يُمَكِّنُ), “to occur, happen” (صَغَبَ - يَصْغَبُ), “to become clear” (أَتَضَحَّحَ - يَتَضَحَّحُ), “to be easy” (سَهَّلَ - يَسْهِّلُ), “to be difficult” (صَعَّبَ - يَصْعَبُ), “to contain” (شَمِلَ - يَشْمَلُ), “to be broad” (وَسَّعَ - يُوَسِّعُ), “to be completed” (تَمَّ - يَتِمُّ), “to be impossible” (أَسْتَحَالَ - يَسْتَحِيلُ), “to disappear” (أَضْمَحَلَّ - يَضْمَحِلُّ) and “to be wasted” (خَبَطَ - يَخْبِطُ), or sunrise (شَرَقَ - يَشْرُقُ), sunset (غَرَبَ - يَغْرُبُ), the darkening of the night (غَسَقَ - يَغْسِقُ), to eclipse of the sun and moon (كَسَفَ - يَكْسِفُ), blowing of the wind (عَصَفَ - يَعْصِفُ) or “to bark” (نَبَحَ - يَنْبَحُ), “to meow” (مَاءَ - يَمُوءُ). Therefore, they cannot be inflected with pronouns other than (هو) and (هي), which are third-person pronouns. In addition, the subjects of the verbs that express praising (حَمِدًا) and dispraising (لَا حَمْدًا) can never be individuals. Because these verbs consist of the past verb (حَبَّ) and the ism-i işâra “demonstrative pronoun” (ذَا). Its subjects are always the ism-i işâra (ذَا) adjacent to it. Apart from all these, the subjects of verbs such as (طَالَمَا - كَثُرَمَا - فَضِرَمَا - شَدَّ مَا - قَلَّمَا - عَزَّمَا) that combine with (مَا) kâffe at the end, cannot be individuals either. In this article, first of all, the verb and the subject in Arabic will be briefly mentioned; Afterwards, noun or entity name will be noted and will also be examined in terms of their usage in sentences. Later, in the Qur'an, which is the holy book of Muslims and the primary reference of Arabic philology, the verbs whose subject can not be a person will be discussed one by one. The explanations will be made about the subjects of the verbs, and eventually, plenty of quotations will be made from the verses exemplifying the subject. In the same way, the verbs whose subject is not a person in the Qur'an and whose subject is likely to be a person in some uses other than the Qur'an will be pointed out concerning to the relevant verses and finally it will be explained what the subjects of these verbs are.

Keywords: Arabic language, Qur'an, Verb, Subject, Person.

GİRİŞ

Arapçada fiiller zaman bakımından mazi, muzari ve emir olmak üzere üç şekilde gelebilir. Bu fiiller hem belirli bir zamana delalet eder hem de fâilleriyle birlikte kullanılırlar. Gramatikal olarak fiillerin fâilleri büyük oranda şahıslar ya da şahıs yerine kullanılan zamirlerdir. Bazı fiillerin fâilleri ise duruma göre şahıs, hayvan, bitki, cansız varlıklar, mana ismi (soyut) veya masdar-ı müevvel olabilir. Ancak birtakım fiiller de vardır ki fâilleri hiçbir zaman şahıs (kişi) olamaz, şahıs zamiri olarak da sadece müzekker ve müennes üçüncü şahıs zamiri olan “o” kullanılır. Bu zamir de “kişi” olan şahıs ifade etmez. Çünkü bu fiillerde fâil; mana ismi, mastar-ı müevvel ya da bitki, hayvan ve cansız varlıkları tanımlayan kavramlar olur. Günümüzde fiil-fâil ilişkisini ilk defa bu açıdan ele alan ‘*Alâ İsmâ’îl el-Hamzâvî*,¹ bu tür fiillere (أَفْعَالٌ لَا شَخْصِيَّةَ) “fâili şahıs olmayan fiiller” ismini vermiştir. Bu ismi verirken de Fransız yazar Henri Fleisch’in² “*Traité de Philologie Arabe*” isimli eserindeki Fransızca terim “verbes impersonnels” ifadesinden esinlenmiştir. Gerek klasik âlimler gerekse günümüz dilbilimcilerinin eserlerine bakıldığında bu tür bir tasnife gidilmediği, keza böyle bir tabirin de kullanılmadığı görülmektedir.³

Klasik nahiv kitaplarına bakıldığında fâil, “fiil veya şibih fiilin kendisine isnad edildiği isim, yani el-müsnedü ileyhtir”⁴ şeklinde tarif edilir. Genellikle fiilden hemen sonra gelen ve merfû olan fâil, hiçbir durumda fiilin önüne geçemez; ama bazen fiille fâilin arasına başka öğeler girebilir. Fâil cümlede işi yapan veya işten etkileneni gösterir.

Örneğin; (جَاءَ مُحَمَّدٌ) “*Muhammed geldi*” cümlesinde fâil (مُحَمَّدٌ) kelimesidir ve gelme eylemini yapan kişidir. (مَرَضَ خَالِدٌ) “*Halid hastalandı*” cümlesinde ise fâil (خَالِدٌ) dir. Fâil burada işi yapan değil, işten etkilenendir. (تَمَزَّقَتِ الْوَرَقَةُ) “*Kâğıt yırtıldı*” cümlesinde de fâil olan “kâğıt” (الْوَرَقَةُ), yırtma eylemini gerçekleştiren değil, bundan etkilenendir.⁵

Arap dilinde isim veya isim soylu kelimelerden ya da kelime gruplarından oluşan fâil, üç farklı şekilde karşımıza çıkabilir:

a. Sarih İsim

Fâil, fiilden sonra gelen sarih (açık) bir isim olabilir. Örneğin; (لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ) “*Şüphesiz Allah size yardım etti*” anlamına gelen bu cümlede fâil (اللَّهُ) kelimesidir ve zahiren görünmektedir.

b. Müstetir (Gizli) veya Fiile Bitişen Zamir

Fâil bazen müstetir veya fiile bitişen zamir olabilir. Mesela; (إِبْرَاهِيمَ نَجَّحَ) “*İbrahim başarılı oldu*” cümlesinde fâil, müstetir zamir (هُوَ) dir. (أَعْبُدُوا اللَّهَ) “*Allah’a ibadet edin*” cümlesinde de fâil, fiile bitişen vâvü’l-cemâ’a’dır.

c. Masdar-ı Müevvel veya Sarih Masdar

Fâil (أَنْ ، أُنَّ ، أُنَّ ، مَا) gibi masdariye harflerinden oluşan masdar-ı müevvel veya sarih masdar olabilir. Örneğin [يُسْعِدُكَ أَنْ تَعْمَلَ الْخَيْرَ] “*Hayır yapman seni mutlu eder*” cümlesinde (أَنْ

¹ Minya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü Dilbilim Araştırmacısı.

² Henri Fleisch: (1904-1985): Sami dilleri ve özellikle Arap dili üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınmış oryantalist. (Daha fazla bilgi için bkz. Henri Fleisch, *el-Arabiyyetü’l-fushâ nahve binâ lugavî cedîd*, ta’rîb ve thk. ‘Abdüssabûr Şâhîn (Beyrût: Dâru’l-meşrik, 1983).

³ ‘Ala İsmâ’îl el-Hamzâvî, “el-Ef ‘âlû’l-lâ şahsiyye fi’l-‘arabiyye”, 1 (<http://islamport.com>).

⁴ Ebu’l-Bekâ Muhibbuddîn ‘Abdullah b. el-Huseyn el-‘Ukberî, *el-Lübâb fi ‘ilel’l-binâ ve’l-i’râb*, thk. Gâzî Muhtâr Tulaymât (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1995), 1/148; Mustafa el-Galâyîni, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘arabiyye* (Beyrût: el-Mektebetü’l-‘asriyye, 2009), 2/334; Mehmed Zihni, *el-Muktedab* (y.y., Dâru’l-ma’rife, ts.), 60.

⁵ ‘Abbâs Hasen, *en-Nahvü’l-vâfî* (Mısır: Dâru’l-me’ârif, ts.), 2/61-62; Muhammed ‘Ali Ebu’l-‘Abbâs, *el-l-râbü’l-müeyesser* (Kâhire: Dâru’t-talâi, ts.), 63-64.

أَنَّكَ حَرِيصٌ) [يُسْعِدُنِي أَنَّكَ حَرِيصٌ عَلَيْهِ]; (تَعْمَلُ الْخَيْرَ مَا) [يَنْتَفِعُكَ مَا أَخْلَصْتَ فِي عَمَلِكَ]; (عَلَيْهِ) [يَنْتَفِعُكَ إِخْلَاصُكَ فِي عَمَلِكَ] (أَخْلَصْتَ فِي عَمَلِكَ) “İşinde samimi olman için faydalıdır” cümlesinde de (مَا) [يُسْعِدُنِي أَنَّكَ حَرِيصٌ عَلَيْهِ]; (تَعْمَلُ الْخَيْرَ) “Senin onu istemen beni mutlu eder” cümlesinde (مَا) [يَنْتَفِعُكَ إِخْلَاصُكَ فِي عَمَلِكَ] “İşinde samimi olman için yararlıdır” cümlesinde ise fâil sarîh masdar olan (إِخْلَاصٌ) sözcüğüdür.⁶

Farklı şekillerde karşımıza çıkan fâil ögesinin fiille olan ilişkisine mana açısından bakıldığında, bunun, çoğu zaman şahıslardan; bazen de hayvan, bitki, cansız varlık veya eylemlerden oluştuğu görülür. Arap dilindeki fiilleri bu açıdan ele aldığımızda üçlü bir tasniften söz edilebilir:

Birinci Grup: Fâili şahıs olan fiiller. Arap dilinde ve Kur’ân-ı Kerîm metninde bu türden çok sayıda fiil yer almaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse:

كَتَبَ ، فَهَمَّ ، دَرَسَ ، سَجَدَ ، أَضْعَى ، تَكَلَّمَ ، اسْتَعْفَرَ ، تَقَاتَلَ ، عَلَّمَ ، أَكْرَمَ ، اسْتَقْبَلَ

İkinci Grup: Fâili hem şahıs hem mana ismi veya canlı-cansız varlık olanlar. Kur’ân’da da yer alan bu tür bazı fiiller ve kullanılış biçimleri şöyledir: Örneğin (أَذْبَرَ – يَذْبِرُ) fiili hem “zamanın geçip gitmesi” hem de “kaçmak, gitmek, geride bırakmak, arkasını dönmek” anlamlarına gelir.⁷ Kur’ân’da Müddessir sûresi 23. ayette وَاسْتَكْبَرَ “Arkasını döndü”, 33. ayetinde de وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ “gecenin dönüp gitmesi” anlamında kullanılmıştır.

“Geçti, gitti” anlamlarına gelen (مَضَى – يَمْضِي) fiilinin⁸ fâili Hicr 15/65. ayette (وَافْضُوا حَيْثُ) (مَثَلٌ) kelimesidir. (وَمَضَى مَثَلُ الْأُولَيْنِ) fâil şahıs değil, (تَوَمَّرُونَ) şahıskan, Zuhuruf 43/8. ayette (مَثَلٌ) kelimesidir.

“Uzak oldu, uzaklaştı” anlamına gelen (بَعُدَ – يَبْعُدُ / يَبْعُدُ – يَبْعُدُ) fiili⁹ Tevbe 9/42. ayette (وَلَكِنْ) (بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ) zorluğun; Hûd 11/95. ayette (أَلَا بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعُدَتْ ثَمُودُ) Semud kavminin uzaklaşması için kullanılmıştır.

“Araya girmek” anlamına gelen (حَالَ – يَحُولُ) fiilinin¹⁰ fâili Enfâl 8/24. ayette (وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ) (يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ) Allah Teâlâ için kullanılan müstetir zamir (هُوَ), Hûd 11/43. ayette de (وَحَالَ) (الْمَوْجُ) dalga anlamına gelen (الْمَوْجُ) kelimesidir.

Üçüncü Grup: Fâili kesinlikle şahıs değil de mana ismi veya hayvan, bitki, cansız varlık ismi olanlar. Bunların bir kısmı da bazı doğa olaylarını ve meteorolojik durumları ifade eder. Makalenin asıl konusunu oluşturan ve (أَفْعَالٌ لِأَشْخَاصٍ) adı verilen bu fiillerin de kimilerinin fâilleri asla şahıs olamazken kimisi de ancak mecâzî anlamda kullanıldıklarında fâilleri şahıs olabilir. İşte bu türden fiilleri fâillerine göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

1. Fâili Mana (Soyut) İsmi Olanlar

Bu başlık altında zikredilen ve anlamına göre kategorize edilen fiillerin fâilleri genelde ya masdar-ı müevvel ya sarîh mastar ya da soyut bir isimdir.

⁶ Hasen, *en-Nahvü'l-vâfi*, 2/61-63; el-Galâyîni, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'arabiyye*, 2/342-343; Zihni, *el-Muktedab*, 60-61; 'Abdülganî ed-Dekar, *Mu'cemü'n-nahv* (İstanbul: Dâru kahrâman, ts.), 259-265.

⁷ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/277.

⁸ Ahmed b. Muhammed b. 'Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerh'l-kebîr* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/575.

⁹ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 1/53.

¹⁰ Muhammed b. Muhammed b. 'Abdirrezzâk el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâ-cü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon (y.y.; Dâru'l-Hidâye, ts.), 28/372.

1.1. “Gerekir, Gerektirir” Anlamına Gelen Fiiller

(تَحْتَمُّ - يَتَحْتَمُّ), (اسْتَوْجَبَ - يَسْتَوْجِبُ), (اسْتَلَزَمَ - يَسْتَلَزِمُ), (اِقْتَضَى - يَقْتَضِي), (وَجَبَ - يَجِبُ), (اِنْبَغَى - يَنْبَغِي)

Örneğin; “Böyle yapman gerekmez” anlamındaki (لَا يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا)¹¹ cümlesinde fâil (أَنْ تَفْعَلَ) mastarıdır.

1.2. “Uygun Olmak, Mümkün Olmak” Anlamına Gelen Fiiller

“Uygun olmak” manasına gelen ve (ب) harf-i ceri ile kullanılan (جَدَرَ - يَجْدُرُ), (حَرَ - يَحْرُو), (جَدَرَ - يَجْدُرُ), (حَرَ - يَحْرُو) gibi fiiller. Örneğin (هَذَا الْأَمْرُ لَا يَلِيْقُ بِكَ)¹² cümlesinde fâil, müstetir zamir (هُوَ)’dir. Onunla da (الْأمر) kastedilmektedir. “Mümkün olmak” anlamındaki (أَمْكَنَ - يُمَكِّنُ), “uygun, munasip olmak; doğru, gerçek çıkmak” manalarına gelen (صَحَّ - يَصِحُّ) ve (جَازَ - يَجُوزُ) fiillerinin fâilleri de şahıs olamaz.¹³

1.3. “Meydana Gelmek, Gerçekleşmek” Anlamına Gelen Fiiller

(تَحَقَّقَ - يَتَحَقَّقُ), (حَضَلَ - يَحْضُلُ), (وَقَعَ - يَقَعُ), (حَدَثَ - يَحْدُثُ)

Örneğin (عَبَثَ بِهٖ عَيْبٌ “Onda bir kusur meydana geldi”¹⁴ cümlesinde fâil (عَيْبٌ) kelimesidir.

1.4. “Belirmek, Görünmek, Ortaya Çıkmak” Anlamına Gelen Fiiller

(صَحَّصَحَ - يُصَحِّصِحُ) ve (اُنْشَرَحَ - يَنْشُرِحُ), (اِنْكَشَفَ - يَنْكَشِفُ), (اِنْجَلَى - يَنْجَلِي), (اَنْضَحَ - يَنْضَحُ)

Örneğin (اِنْجَلَى عَنْهُ اَلْهَمُّ) cümlesinde (اَلْهَمُّ) kelimesi fâildir.¹⁵

1.5. “Kolay Olmak, Kolaylaşmak” Anlamına Gelen Fiiller

(هَانَ - يَهُونُ), (هَوُوَ - يَهْوُوُ), (اسْتَيْسَرَ - يَسْتَيْسِرُ), (تَيْسَرَ - يَتَيْسِرُ), (يَسَّرَ - يَسِّرُ), (تَسَهَّلَ - يَتَسَهَّلُ), (سَهَّلَ - يَسَهِّلُ)

Örneğin (اَلْخُرُوجُ) mastarıdır.¹⁶ (تَيْسَرَ لِفُلَانٍ اَلْخُرُوجُ) cümlesinde fâil (اَلْخُرُوجُ) mastarıdır.

1.6. “Zor Olmak, Zorlaşmak, Artmak” Anlamına Gelen Fiiller

(اِسْتَدَّ - يَسْتَدُّ), (تَعَسَّرَ - يَتَعَسَّرُ), (عَسَرَ - يَعْسُرُ), (صَعُبَ - يَصْعُبُ)

Örneğin; (اَلْمَشْيُ) cümlesinde fâil (اَلْمَشْيُ) kelimesidir.¹⁷ (يَصْعُبُ فِيهِ اَلْمَشْيُ)

1.7. “İçermek, Kapsamak” Anlamına Gelen Fiiller

(اِسْتَمَلَ - يَسْتَمِلُ عَلَى), (شَمِلَ - يَشْمَلُ), (ضَمَّ - يَضُمُّ)

(تَضَمَّنَ - يَتَضَمَّنُ) ve (اِخْتَوَى - يَخْتَوِي), (اِنْطَوَى - يَنْطَوِي عَلَى)

Örneğin; (اَلْكِتَابُ) cümlesinde fâil (اَلْكِتَابُ) kelimesidir.¹⁸ (يَضُمُّ هَذَا اَلْكِتَابُ) “Kitap bu sözü içeriyor”

1.8. “Geniş ve Dar Olmak” Anlamındaki Fiiller

(ضَاقَ - يَضِيقُ) ve (رَحِبَ - يَرْحَبُ), (فُسِحَ - يَفْسُحُ), (اِتَّسَعَ - يَتَّسِعُ), (وَسِعَ - يَوْسِعُ)

(اَلْمَكَانُ) fâildir.¹⁹ (وَسِعَ) “Mekân geniş oldu”

¹¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî (y.y., Mektebetü hilâl, ts.), 8/453.

¹² İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr (Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâ'î, 1987), 4/1552.

¹³ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/577.

¹⁴ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/124.

¹⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2305.

¹⁶ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, 14/458.

¹⁷ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, 17/15.

¹⁸ Komisyon, *Mu'cemü'n-nefâis el-vesit*, işrâf. Ahmed Ebû Hâka (Beyrût: Dâru'n-nefâis, 2007), 729.

1.9. “Vakti Gelmek, Yaklaşmak” Anlamındaki Fiiller

(أَنى - يَأْنى), (آن - يَأْنى), (حان - يَحِينُ)

(أَنْ تَفْعَلَ) “Yapma vaktin geldi”²⁰ örneğinde fâil, masdar-ı müevvel (أَنْ تَفْعَلَ)’dir.

1.10. “Tamam Olmak, Son Bulmak, Bitmek” Anlamına Gelen Fiiller

(انتهى - ينتهي), (انقضى - ينقضي), (كمل - يكمل), (تم - يتم)

Örneğin: (الْقَمَرُ) fâildir. “Ay dolunay şeklini aldı”²¹ cümlesinde (تَمَّ الْقَمَرُ) fâildir.

1.11. “Yok Olmak, Dağılmak” Anlamına Gelen Fiiller

(اضمحل - يضمحل), (انحسر - ينحسر), (انقشع - ينقشع)

(انقشع السحاب) “Bulut dağıldı”²² cümlesinde (السحاب) kelimesi fâildir.

1.12. “Boşa Gitmek” Anlamına Gelen Fiiller

(بطل - يبطل), (حبط - يحبط)

Örneğin (حبط عملة) “Ameli boşa gitti” ve (بطل ثوابه) “Sevabı gitti”²³ cümlelerinde fâiller (عمل) ve (ثواب) kelimeleridir.

1.13. “İmkânsız Olmak” Anlamındaki Fiil

“İmkânsız olmak veya dönüşmek” anlamlarına gelen (استحال - يستحيل) fiilinin fâili ya mastar ya da cansız varlıktır, kişi olamaz. Örneğin; “Onların yalanda ittifak etmesi mümkün değil” (لا يَتَّفِقُ عَلَى الْكُذْبِ) cümlesinde²⁴ fâil (الْإِتِّفَاقُ) kelimesidir.

2. Fâili Cansız Varlık Olanlar

Güneşin doğması (بُرُغٌ - يَبْرُغُ), (شَرَقَ - يَشْرُقُ), (بَطَلَ - يَطْلُعُ), batması (عَرَبَ - يَعْرَبُ); gecenin kararması (عَسَفَ - يَعْصِفُ), ayın hilal şekline dönüşmesi (سَهَلَ - يَسْتَهَلُّ), güneşin tutulması (كَسَفَ - يَكْسِفُ), ayın tutulması (خَسَفَ - يَخْسِفُ), rüzgârın şiddetli esmesi (عَصَفَ - يَعْصِفُ), günün, gecenin ve ömrün yarılanması (انْتَصَفَ - يَنْتَصِفُ) gibi fiillerin fâilleri de hiçbir zaman kişi olamaz.

Örneğin; (شَرَقَتِ الشَّمْسُ) “Güneş doğdu”²⁵; (عَسَفَ اللَّيْلُ) “Gece karardı”²⁶ ve (عَصَفَتِ الرِّيحُ) “Rüzgâr şiddetli bir şekilde esti”²⁷ cümlelerinde fâiller (الشَّمْسُ), (اللَّيْلُ) ve (الرِّيحُ) kelimeleridir.

“Sökülmek, yarılmak” manasına gelen (انْفَتَقَ - يَنْفَتِقُ), (انْشَقَّ - يَنْشَقُّ), (انْصَدَعَ - يَنْصَدَعُ) fiilleri de fâilini şahıs olarak almaz. Örneğin; (انْشَقَّ الْقَمَرُ) “Ay yarıldı”²⁸ cümlesinde fâil (الْقَمَرُ) kelimesidir.

¹⁹ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/659.

²⁰ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 1/42.

²¹ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 1/77.

²² el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/358.

²³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1118.

²⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), 1/89.

²⁵ Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vesit*, thk. Mecme'u'l-lugati'l-'arabiyye (y.y.; Dâru'd-da'Ve, ts.), 1/480.

²⁶ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 1/702.

²⁷ Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâîf (y.y.; Müessesetü'r-risâle, ts.), 434.

²⁸ el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, 3/125.

3. Fâili Hayvan Olanlar

Havladı (يَنْبَحُ - نَبَحَ), miyavladı (يَمُوءُ - مَاءَ), kükrededi (يَزَأُرُ - زَأَرَ), kişnedi (يَضْهَلُ - ضَهَلَ), vızıldadı (يَطْرُنُ - طَرَنَ) gibi hayvan seslerini ifade eden fiillerin fâilleri de şahıs olmaz. Bunlar ancak mecaz anlam ifade ettiklerinde insanlar için kullanılabilir. Mesela (زَأَرَ الْأَسَدُ) “Aslan kükrededi”²⁹ ve (ضَهَلَ الْفَرَسُ) “At kişnedi”³⁰ cümlelerinde fâil (الْأَسَدُ) ve (الْفَرَسُ) kelimeleridir.

4. Fâili (ذَا) Olanlar

Medih ifade eden (حَيَّدَا) ve zem için kullanılan (لَا حَيَّدَا) fiillerinin fâilleri hiçbir zaman şahıs olamaz. Çünkü bu fiiller (حَبَّ) mazi fiiliyle (ذَا) ism-i işaretinden oluşur. Fâilleri de daima kendisine bitişik haldeki (ذَا) ism-i işaretidir.³¹

5. Fâile İhtiyaç Duymayan Fiiller

Bunlar sonuna mâ-i kâffe birleşen (طَالَمَا - كَثُرَمَا - قَصُرَمَا - شُدُّمَا - قَلُّمَا - عَزَّمَا) gibi fiillerdir. Bu tür fiillerin ne müstetir ne de zahir bir fâili yoktur. Bunlar mazi fiil olup sonlarındaki (مَا) da “mâ-i kâffe”dir.³² Şayet bu (مَا) fiile bitişmeyip (طَالَ مَا) şeklinde ayrı yazılırsa, masdariyye mâ’si kabul edilir ve takip eden cümleyle birlikte baştaki fiilin fâili olur.³³

Arap dilindeki fiilleri, fâilin şahıs olup olmamasına göre kategorize ettikten ve cümledeki kullanımlarına özetle değindikten sonra; Arap filolojisinin birincil referansı olan Müslümanların kutsal kitabı Kur’ân-ı Kerîm’de, fâili kişi olmayan fiillerin ve bunların fâillerinin durumunu inceleyip değerlendirmek de faydalı olacaktır.

Bu maksatla makalenin bundan sonraki kısmında, belirtilen bu özel fiil grubuna ait sözcük kadrosu tek tek ele alınacak, fiillerin fâillik durumlarına ilişkin açıklamalar yapılacak, konuyu örnekleyen ayetlerden çokça aktarımlarda bulunulacaktır.

1. KUR’ÂN-I KERİM’DE FÂİLİ ŞAHİS OLMAYAN FİİL KADROSU

Kur’ân’da fâili şahıs olmayan fiiller incelendiğinde bunları fâili kesinlikle şahıs olmayan ve fâili kişi olmayıp da farklı manaya geldiklerinde şahıs olması mümkün olan fiiller olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bu bölümde öncelikle fâili hiçbir zaman kişi olmayan daha sonra da Kur’ân’daki anlamı haricinde fâili şahıs olması muhtemel fiillere yer verilecek, hangi sure ve ayetlerde geçtiği belirtilerek, fâiller tek tek izah edilmeye çalışılacaktır.

1. Fâili Kesinlikle Şahıs Olmayan Fiiller

1.1. (يَنْبَغِي)

“Gerekmek, güzel olmak, uygun olmak” gibi manalara gelen, çekimi yapılamayan, mazisi kullanılmamakla birlikte daha ziyade muzarisi kullanılan bu fiile mazi manası verilerek istenildiğinde (كَانَ يَنْبَغِي) denilir.³⁴ Bu fiilin fâili ya masdar-ı müevvel veya sarîh masdar şeklinde gelir, hiçbir zaman şahıs olmaz. Kur’ân’da altı ayette geçen (يَنْبَغِي) fiilinin fâilleri ya masdar-ı müevvel ya da müstetir zamir (هُوَ)’dir. Bu zamir de şahsa delalet etmemektedir.

²⁹ ez-Zebîdî, *Tâcûl-‘Arûs*, 1/81.

³⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1747.

³¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 1/106.

³² Ebu’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *Kitâbü’l-külliyât*, thk. ‘Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî (Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1998), 926; Komisyon, *el-Mu’cemü’l-vesît*, 2/851.

³³ Muhammed Muhammed Hasen Şurrâb, *eş-Şevâridü’n-nahviyye* (Beyrût: Dâru’l-Me’mûn li’t-türâs, 1990), 357-358.

³⁴ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrût: Dâr-u sâdır, ts.), 14/75; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 1/57; ez-Zebîdî, *Tâcûl-‘arûs*, 37/181-182; Komisyon, *el-Mu’cemü’l-vesît*, 1/65.

{ وَمَا يَتَّبِعِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا }

*Allah’a çocuk edinmek yakışmaz.*³⁵

Ayetteki (يَتَّبِعِي) fiilinin fâili, masdar-ı müevvel olan (أَنْ يَتَّخِذَ) ifadesidir.³⁶

{ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ }

*Onlar dediler ki: “Haşa; Seni bırakıp başka dostlar edinmek bize yakışmaz.”*³⁷

Ayette geçen (يَتَّبِعِي) fiilinin fâili (أَنْ يَتَّخِذَ) şeklindeki masdar-ı müevveldir.³⁸

{ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ }

*Güneşin aya erişmesi gerekmez.*³⁹

Bu ayette de fâil, masdar-ı müevvel (أَنْ تُدْرِكَ)’dir.⁴⁰

{ وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ }

*Biz ona şiir öğretmedik, ona yakışmaz da.*⁴¹

Ayetteki (يَتَّبِعِي) fiilinin fâili müstetir zamir (هُوَ)’dir. Onunla da şiir kastedilmektedir.⁴²

{ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَخِي مِنْ بَعْدِي }

*(Hz. Süleyman) Rabbim, beni başıyla ve benden sonra kimseye nasip olmayacak bir hükümranlık ver bana.*⁴³

Ayetteki (لَا يَنْبَغِي) ifadesi kendisinden önceki (مُلْكًا) kelimesinin sıfatıdır⁴⁴ ve fiilin fâili olan gizli zamir (هُوَ), mülk kelimesine dönmektedir. Dolayısıyla bu zamir şahıs ifade etmez.

{ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ }

*Bu (Kur’ân’ı indirmek) onlara düşmez, zaten güçleri de yetmez.*⁴⁵

(وَمَا يَنْبَغِي) cümlesi bir önceki cümlenin üzerine atfedilmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla fiilin fâili gizli zamir (هُوَ)’dir. Onunla da Kur’ân kastedilmektedir.

1.2. (حَقٌّ - يَحِقُّ)

“Gerçek, doğru olmak” manasına gelen bu fiil, (على) harf-i ceriyle “gerekli, zorunlu olmak, bir şeyi hak etmek, müstehak olmak”, (لِ) harf-i ceriyle ise “birisinin hakkı olmak, uygun olmak” anlamlarını içerir.⁴⁷ Kur’ân’da 18 ayette yer alan bu fiil genelde mazi, sadece bir yerde muzari olarak geçmekte, çoğunluğu da (على) harf-i ceri ile kullanılmaktadır. Fâilleri de

³⁵ Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Me’âli, Elmalılı Hamdi Yazır (İstanbul: Huzur yay., ts.), Meryem 19/92.

³⁶ Ahmed b. Muhammed el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 311. (<http://www.qurancomplex.com>).

³⁷ el-Furkân 25/18.

³⁸ el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 361.

³⁹ Yâsîn 36/40.

⁴⁰ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1405), 2/604; el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 442.

⁴¹ Yâsîn 36/69.

⁴² el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 444.

⁴³ Sâd 38/35.

⁴⁴ el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 361.

⁴⁵ eş-Şu’arâ 26/211.

⁴⁶ el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 376.

⁴⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/665.

iki kere (الضَّلَاةُ), üç defa (كَلِمَتُ رَبِّكَ), sekiz ayette (الْقَوْلُ), bir kere (الْعَذَابُ), iki kez (كَلِمَةُ الْعَذَابِ), birer defa da (عِقَابٍ) ve (وَعِيدٍ) şeklinde gelmiştir. Bu fiilin geçtiği ayetler ve fâilleri şöyledir:

{ فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَاةُ }

*Allah, bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık lâyük oldu.*⁴⁸

{ فَمِنْهُمْ مَّنْ هَدَىٰ اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَاةُ }

*Allah onlardan kimine hidayet verdi, kimi de sapıklığı hak etti.*⁴⁹

{ كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ }

*İşte böylece Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki ‘Onlar inanmazlar’ sözü gerçekleşmiş oldu.*⁵⁰

{ إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ }

*Doğrusu, aleyhlerinde Rabbinin hükmü kesinleşmiş olanlar imana gelmezler.*⁵¹

{ وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ }

*Böylece Rabbinin, inkâr edenler hakkındaki, ‘Onlar cehennemliklerdir’ sözü gerçekleşmiş oldu.*⁵²

{ فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا }

*Böylece (o şehir hakkındaki) hükmümüz gerçekleşir ve orayı yerle bir ederiz.*⁵³

{ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا }

*Haklarında azap sözü gerçekleşenler dediler ki: Rabbimiz, Şunlar azdırdığımız kimselerdir.*⁵⁴

{ وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ }

*Fakat ‘Cehennem hem cinlerle hem de insanlarla dolduracağım’ diye benden kesin söz çıkmıştır.*⁵⁵

{ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ }

*Andolsun ki, hüküm çoğunun aleyhine gerçekleşmiştir. Artık onlar iman etmezler.*⁵⁶

{ لِيُنذِرَ مَن كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ }

*(Kur’ân) diri olanları uyarsın, inkâr edenlere de (azap) sözümüz hak olsun.*⁵⁷

{ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ }

*Artık Rabbimizin hakkımızdaki (azap) sözü gerçekleşti. Şüphesiz azabı tadacağız.*⁵⁸

⁴⁸ el-A'râf 7/30.

⁴⁹ en-Nahl 16/36.

⁵⁰ Yûnus 10/33.

⁵¹ Yûnus 10/96.

⁵² el-Mû'min 40/6.

⁵³ el-İsrâ 17/16.

⁵⁴ el-Kasas 28/63.

⁵⁵ es-Secde 32/13.

⁵⁶ Yâsîn 36/7.

⁵⁷ Yâsîn 36/70.

﴿ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمِّ قَدْ خَلَّتْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ ﴾

Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları ile ilgili o söz (azap), onlar için de gerçekleşti.⁵⁹

﴿ أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمِّ قَدْ خَلَّتْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ ﴾

İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında o sözün (azabın) gerçekleştiği kimselerdir.⁶⁰

﴿ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ ﴾

İnsanların birçoğu azabı hak etmiştir.⁶¹

﴿ أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنقَذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴾

Hakkında azap sözü gerçekleşeni ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?⁶²

﴿ وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴾

Ancak azap kelimesi kâfirlerin üzerine hak oldu.⁶³

﴿ إِنْ كُنَّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴾

Tümü peygamberleri yalanladı da onları cezalandırmam hak oldu.⁶⁴

﴿ وَأَصْحَابِ الْأَيْكَةِ وَقَوْمِ تُبَّعٍ كُلِّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴾

Eyke halkı ve Tübbâ kavmi, bunların hepsi peygamberleri yalanladılar da (onlara) azabım hak oldu (gerçekleşti).⁶⁵

1.3. (حَلَّ - يَحِلُّ)

حَلَّ - يَحِلُّ fiili (عَلَى) harf-i ceri ile “gerekli ve lazım olmak, başına gelmek” manalarına gelir⁶⁶ ve bu durumda fâili asla şahıs olmaz. Kur’ân’da dört ayette geçen bu fiilin fâilleri iki kere (عَذَاب), iki kez de (غَضَب) şeklinde gelmiştir. Bu ayetler ve fâilleri şöyledir:

﴿ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴾

Kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve sürekli bir azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz.⁶⁷

﴿ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴾

Kişiyi rezil edici azabın kime geleceğini ve sürekli azabın kimin başına ineceğini (yakında bileceksiniz!).⁶⁸

﴿ فَيَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى ﴾

⁵⁸ es-Saffât 37/31.

⁵⁹ el-Fussilet 41/25.

⁶⁰ el-Ahkâf 46/18.

⁶¹ el-Hacc 22/18.

⁶² ez-Zümer 39/19.

⁶³ ez-Zümer 39/71.

⁶⁴ Sâd 38/14.

⁶⁵ Kâf 50/14.

⁶⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1674. (Bu fiil (حَلَّ) harf-i ceri ile kullanıldığında ise “helal olmak” manasına gelir. Bu durumda fâili şahıs da eylem de olabileceği için hem şahıs bildiren hem de bildirmeyen fiillerden kabul edilir. Kur’ân’da beş ayette (el-Ahzâb 33/52; el-Mümtehine 60/10; el-Bakara 2/228, 229; en-Nisâ 4/19) bu manada kullanılan fiilin fâili iki ayette şahıs, diğer üç ayette ise masdar-ı müevveldir.

⁶⁷ Hûd 11/39.

⁶⁸ ez-Zümer 39/40.

*Yoksa üzerinize gazabım iner. Gazabım da kimin üzerine inerse, o muhakkak helâk olmuş demektir*⁶⁹

{ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَجْلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ }

*Yoksa üzerinize Rabbinizden bir gazap inmesini mi istediniz?*⁷⁰

1.4. (تَمَّ - يَتَمُّ)

“Tamam olmak, gerçekleşmek” manasına gelen bu fiil⁷¹ Kur’ân’da dört ayette geçmekte ve mâzî şekliyle yer almaktadır. Üç ayette (تَمَّ) fiilinin fâili (كَلِمَتٌ) iken, sadece bir ayette (مِيقَاتٌ) kelimesi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hiç birisi şahsı ifade etmemektedir. Bu fiilin geçtiği ayetler şunlardır:

{ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا }

*Rabbi’nin sözü doğruluk ve adalet bakımından tamdır.*⁷²

{ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ }

*Rabbinin İsrailoğulları’na verdiği o güzel söz gerçekleşti.*⁷³

{ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لِأَفْئَانٍ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ }

*Rabbinin ‘Andolsun ki cehennem hem insanlar hem cinlerle dolduracağım’ sözü kesinleşti.*⁷⁴

{ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً }

*Rabbinin belirlediği süre kırk geceye tamamlandı.*⁷⁵

1.5. (حَبِطَ - يَحْبُطُ)

“Boşa gitmek, heder olmak” manasına gelen bu fiil⁷⁶ Kur’ân’da on iki ayette “amellerin ve yaptıkları işlerin boşa gitmesi” anlamında kullanılmıştır. Ayetlerde on tanesi mâzî iki tanesi de muzari sigasında yer alan bu fiillerin fâillerinin (عَمَلٌ) veya (أَعْمَالٌ) kelimeleri olduğu görülmektedir. Sadece En’âm 6/88. ve Hûd 11/16. ayetlerde (مَا) ism-i mevsulü fâildir. Bununla da “yapılan işler, ameller” kastedilmektedir. Dolayısıyla hiçbir fâil şahıs değildir. Bu fiilin geçtiği ayetler ve fâilleri şöyledir:

{ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ }

*İşte onların dünya ve ahirette yapıp ettikleri boşa gitmiştir.*⁷⁷

{ أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ }

*İşte bunlar, amelleri dünya ve ahirette boşa gitmiş kimselerdir.*⁷⁸

{ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ }

*Kim iman etmeyi reddederse şüphesiz ameli boşa gitmiştir.*⁷⁹

⁶⁹ Tâhâ 20/81.

⁷⁰ Tâhâ 20/86.

⁷¹ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 1/77; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 31/331.

⁷² el-En’âm 6/115.

⁷³ el-A’râf 7/137.

⁷⁴ Hûd 11/119.

⁷⁵ el-A’râf 7/142.

⁷⁶ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 1/165.

⁷⁷ el-Bakara 2/217; et-Tevbe 9/69.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/22.

⁷⁹ el-Mâide 5/5.

﴿ حِطَّتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ ﴾

*Amelleri boşa gitmiştir ve kaybedenlerden olmuşlardır.*⁸⁰

﴿ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ ﴾

*Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır.*⁸¹

﴿ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴾

*Onların bütün amelleri boşa gitmiştir ve onlar cehennemde ebedi kalacaklar.*⁸²

﴿ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ ﴾

*İşte onlar, Rablerinin ayetlerini ve O’na kavuşacaklarını inkâr edenlerdir. Bu yüzden amelleri boşa gitmiştir.*⁸³

﴿ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴾

*Eğer şirk koşacak olursan, şüphesiz amelin boşa çıkar.*⁸⁴

﴿ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ ﴾

*Birbirinize bağırıp çağırdınız gibi (Peygamber)’e yüksek sesle bağırmayın. Yoksa amelleriniz boşa çıkar.*⁸⁵

﴿ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾

*Onlar da şirk koşsalar da yaptıkları boşa giderdi.*⁸⁶

﴿ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا ﴾

*İşte onlar, kendileri için ahirette ateşten başka bir şeyin olmadığı kimselerdir. Yaptıkları şeyler de boşa gitmiştir.*⁸⁷

1.6. (بَطَلَ - يَبْطُلُ)

Birinci baptan olup mastarı (بَطُلَ، يُبْطَلُ) şeklinde gelen fiil “yok olmak, hükmü kalmamak, geçerliliğini yitirmek, boşa gitmek” gibi manalara gelir.⁸⁸ Kur’ân’da (حَبِطَ) fiilinde olduğu gibi, yapılan amellerin boşa gitmesi anlamında kullanılmıştır. Sadece bir ayette geçen fiilin fâili (مَا) ism-i mevsulüdüdür.⁸⁹ Onunla da yapılan ameller, işler kastedilir.

﴿ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾

*Onların yaptıkları boşa gitti.*⁹⁰

1.7. (خَاقَ - يَخِيقُ)

(ب) harf-i ceri ile “ihata etmek, kuşatmak” manasına gelen bu fiil,⁹¹ Kur’ân’da on ayette geçmektedir. Sekiz ayette mazi biçiminde gelen fiillerin fâili (مَا) ism-i mevsulüdüdür ve “alay ettikleri şey” anlamında kullanılmıştır. Fiil Hûd 11/8, Nahl 16/34, Zümer 39/48, Ğâfir 40/83,

⁸⁰ el-Mâide 5/53.

⁸¹ el-A’râf 7/147.

⁸² et-Tevbe 9/17.

⁸³ el-Kehf 18/105.

⁸⁴ ez-Zümer 39/65.

⁸⁵ el-Hucurât 49/2.

⁸⁶ el-En’âm 6/88.

⁸⁷ Hûd 11/16.

⁸⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1635; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 1/51.

⁸⁹ el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 361.

⁹⁰ el-A’râf 7/118.

⁹¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1466; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, 1/226.

Câsiye 45/33 ve Ahkâf 46/26. ayetlerde (وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ) şeklinde geçmektedir. Ayet “*Alay ettikleri şey kendilerini çepeçevre kuşatmış olur*” manasına gelir. En’âm 6/10. ve Enbiyâ 21/41. ayetlerde de şu şekilde geçmektedir:

{ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ }

Onları alaya alanları, alay ettikleri şey kuşatıverdi.

Fâtır 35/43 ve Ğâfir 40/45. ayetlerde ise fâil (المَكْرُ) ve (سوء) kelimeleridir.

{ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ }

*Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.*⁹²

{ وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ }

*Firavunun ailesini (kavmini) ise kötü azap kuşatıverdi.*⁹³

1.8. (ضَاقَ - يَضِيقُ)

“*Dar olmak, dar gelmek*” manalarına gelen fiil Tevbe 9/25. ve 118. ayetlerde şu şekilde geçmiş olup, fâil (الأَرْضُ) kelimesidir:

{ وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ }

Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti.

Fiil (ب) harf-i ceri ile kullanıldığında ise “-den sıkılmak, daralmak, endişelenmek” manalarına gelir. “*Çok sıkıldı (göğsü daraldı)*” anlamına gelen Hûd 11/77. ve Ankebût 29/ 33. (وَضَاقَ بِهِمْ دَرْعًا) ayetlerde bu manada kullanılan fiilin fâili müstetir zamir (هُوَ)’dir. Onunla da kastedilen (صَدْرُ) “göğüs” veya (دَرْعُ) “güç” kelimesidir. Ayetteki (دَرْعًا) kelimesi temyizdir ve ayetin manası (وَضَاقَ دَرْعُهُ بِهِمْ) şeklinde de anlaşılabilir.⁹⁴

Hicr 15/97 (وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرَكَ بِمَا يَقُولُونَ) “*Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz*” ve Şu’arâ 26/13. (وَيَضِيقُ صَدْرِي) “*göğsüm daralır*” ayetlerde de bu anlama gelen fiilin fâilleri (صَدْرُ) kelimesidir.

1.9. (رَحِبٌ - يَرْحُبُ)

(ضَاقَ) fiilinin zıddı olan bu fiil “*geniş olmak*” manasına gelir.⁹⁵ Kur’ân’da Tevbe 9/25. ve 118. ayetlerde aynı biçimde geçen fiilin, fâili müstetir zamir (هُوَ)’dir. Onunla da (الأَرْضُ) kelimesi kastedilmektedir:

{ وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ }

Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti.

1.10. (تَيْسَّرُ = إِسْتَيْسَّرُ)

“*Kolay olmak*” manalarına gelen bu iki fiilden (تَيْسَّرُ) fiili sadece Müzzemmil 73/20. ayette geçmektedir, fâili de müstetir zamir (هُوَ)’dir. Onunla da şahıs kastedilmemiştir.

{ فَاقْرَأُوا مَا تَيْسَّرُ مِنَ الْقُرْآنِ }

*Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.*⁹⁶

⁹² el-Fâtır 35/43.

⁹³ el-Mü’min 40/45.

⁹⁴ ez-Zebidî *Tâcü'l-arûs*, 26/48; Komisyon, *el-Mu’cemü'l-vesît*, 1/548.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/413; ez-Zebidî, *Tâcü'l-arûs*, 2/489.

Bakara 2/196. ayette iki kere geçen (اسْتَيْسَرَ) fiilinin de fâili, müstetir zamir (هو)’dir. Bu zamirle de şahıs değil, “kolayınıza gelen kurban” kastedilmiştir.⁹⁷

﴿ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ﴾

Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin.

﴿ فَإِذَا أَمِنتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ﴾

*Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser.*⁹⁸

1.11. (أَشْرَقَ - يَشْرُقُ)

“Parlamak, ışıltılamak, güneşin doğması” manalarına gelen ve sadece Zümer 39/69. ayette geçen fiilin fâili (الأَرْضُ) kelimesidir.⁹⁹

﴿ وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا ﴾

Yeryüzü, Rabbinin nuruyla aydınlanır.

1.12. (طَلَعَ - يَطْلُعُ)

“Aydın, güneşin doğması, bitkinin bitmesi, dışın çıkması” manalarına gelen fiil;¹⁰⁰ Kehf 18/17. ve 90. ayetlerde güneşin doğması, ortaya çıkması anlamında kullanılmıştır. İki ayette geçen bu fiilin fâilleri müstetir zamir (هي)’dir, onunla da güneş kastedilir.

﴿ وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْنِهِمْ دَاتَ الْيَمِينِ ﴾

*Güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını görürdün.*¹⁰¹

﴿ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ ﴾

*Güneşin doğduğu yere ulaşıncaya, onu bir halk üzerine doğarken buldu.*¹⁰²

1.13. (نَضَجَ - يَنْضَجُ)

“Meyvenin olgunlaşması, yemeğin iyice pişmesi” anlamına gelen fiil¹⁰³ sadece Nisâ 4/56. ayette geçmekte olup, fâili (جُلُودُ) kelimesidir.

﴿ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ ﴾

Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.

1.14. (زَهَقَ - يَزْهَقُ)

“Canın bedenden çıkması” ve “yok olmak” manalarına gelen fiil¹⁰⁴, Tevbe 9/55. ve 85. ayetlerde şu şekilde geçmekte olup, fâil de (أَنْفُسُهُمْ) kelimesidir.

﴿ وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴾

⁹⁶ el-Müzzemmil 73/20.

⁹⁷ Ebu'l-Hasen 'Ali b. İsmâ'il b. Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2000), 8/575.

⁹⁸ el-Bakara 2/196.

⁹⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, 6/163; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vesît*, 1/548.

¹⁰⁰ Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed 'İvad Mur'ib (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, 2001), 8/251.

¹⁰¹ el-Kehf 18/17.

¹⁰² el-Kehf 18/90.

¹⁰³ ez-Zebidî, *Tâcü'l-'Arûs*, 6/241; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vesît*, 2/928, 966.

¹⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/147.

Allah, canlarının kâfir olarak çıkmasını (istiyor).

İsrâ, 17/81. ayette ise “yok olmak” manasında kullanılmıştır.

{ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ }

Hak geldi, batıl yok oldu.

1.15. (جَزَى - يَجْرِي)

“Koşmak, akmak, (geminin) yüzmesi, cereyan etmek” manalarına gelen fiil,¹⁰⁵ Kur’ân’da çoğunlukla “nehirlerin akması” anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki ayetlerde fâil (الْأَنْهَارُ) kelimesi veya fiildeki gizli zamir (هي)’dir. Bu zamir de “nehirlere” döner.

{ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ }

Altlarından ırmaklar akan cennetler...¹⁰⁶

{ تَجْرِي مِنَ الْأَنْهَارِ }

Altlarından ırmaklar akar.¹⁰⁷

{ وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ }

Altlarından nehirler akıttık.¹⁰⁸

{ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي }

Şu nehirler de benim altımdan akıyor.¹⁰⁹

Bazı ayetlerde “geminin yüzmesi, gitmesi” anlamına gelen fiilin fâili (الْفُلُّك) kelimesi veya fiilden kendisine dönen müstetir zamir (هي)’dir.

{ وَالْفُلُّكُ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ }

Denizde yüzen gemiler...¹¹⁰

{ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلُّكُ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ }

İzniyle denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi.¹¹¹

{ اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُّكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ }

Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi için denizi sizin hizmetinize verendir.¹¹²

{ وَالْفُلُّكُ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ }

O’nun emriyle denizde akıp giden gemileri...¹¹³

{ وَلِتَجْرِيَ الْفُلُّكُ بِأَمْرِهِ }

O’nun emriyle gemiler yüzün.¹¹⁴

¹⁰⁵ ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, 1/135; ez-Zebîdî, *Tâcû’l-’arûs*, 37/344.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/25, 266; Âl-i İmrân 3/15, 136, 195, 198; en-Nisâ 4/13, 57, 122; el-Mâide 5/12, 85, 119; et-Tevbe 9/72, 89, 100; er-Ra’d 13/35; İbrâhim 14/23; en-Nahl 16/31; Tâhâ 20/76; el-Hacc 22/14, 23; el-Furkân 25/10; el-Ankebût 29/58; ez-Zümer 39/20; Muhammed 47/12; el-Fetih 48/5, 17; el-Hadîd 57/12; el-Mücâdele 58/22; es-Saff 61/12; et-Teğâbün 64/9; et-Talâk 65/11; et-Tahrîm 66/8; el-Bürûc 85/11; el-Beyyine 98/8.

¹⁰⁷ el-A’râf 7/43; Yûnus 10/9; el-Kehf 18/31.

¹⁰⁸ el-En’âm 6/6.

¹⁰⁹ ez-Zuhruf 43/51.

¹¹⁰ el-Bakara 2/164.

¹¹¹ İbrâhim 14/32.

¹¹² el-Câsiye 45/12.

¹¹³ el-Hacc 22/65.

¹¹⁴ er-Rûm 30/46.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ ﴾

Görmez misin, gemiler denizde Allah’ın lütfuyla nasıl yüzüyor.¹¹⁵

﴿ وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ ﴾

Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu.¹¹⁶

﴿ تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرًا ﴾

Gemi, inkâr edilen kimseye (Nuh’a) bir mükâfat olarak gözetimimiz altında yüzüyordu.¹¹⁷

Aşağıdaki iki ayette ise fâil, (تَجْرِي) fiilindeki gizli zamir (هي)’dir. Onunla da rüzgâr kastedilmiştir.

﴿ وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ ﴾

Süleyman’ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız topraklara eser giderdi.¹¹⁸

﴿ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ ﴾

Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi.¹¹⁹

(يَجْرِي) fiili, Lokmân 31/29 (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِي إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى), Fâtır 35/13 (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى), Zümer 39/5 (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى), Râ’d 13/2 (وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا), Yâsin 36/38 (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى) ayetlerde de “ayın ve güneşin yörüngesinde belli bir zamana kadar akıp gittiğini” ifade eder. Rahmân 55/ 50.ayette (فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ) de “iki pınarın akması” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla Kur’ân’da geçen bu fiilin fâilleri cansız varlıklardır.

1.16. (فَاتَ - يَفُوتُ)

“Elden kaçmak, elden gitmek, kaçmak, vakti geçmek” anlamına gelen¹²⁰ ve fâili şahıs olmayan bu fiil, Kur’ân’da şu şekilde geçmektedir:

﴿ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ ﴾

Kaçırdığınız ve başınıza gelen şeylere üzülmemeniz için.¹²¹

﴿ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ ﴾

Kaybettiklerinize üzülmemeniz için.¹²²

﴿ وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ ﴾

Eğer hanımlarınızdan birşey kafirlere geçerse..¹²³

İlk iki ayette fâil gizli zamir (هو), üçüncüsünde de (شَيْءٌ) kelimesidir. Gizli zamirle kastedilen de kişi değil, kaybedilen ve elden kaçırılan şeylerdir.

¹¹⁵ Lokmân 31/31.

¹¹⁶ Hûd 11/42.

¹¹⁷ el-Kamer 54/14.

¹¹⁸ el-Enbiyâ 21/81.

¹¹⁹ Sâd 38/36.

¹²⁰ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 2/482.

¹²¹ Âl-i ‘İmrân 3/153.

¹²² el-Hadîd 57/23.

¹²³ el-Mümtehe 60/11.

1.17. (أَثْمَرٌ - يَثْمُرُ)

“Meyve, ürün vermek, fayda ve sonuç vermek” gibi manalara gelen¹²⁴ bu fiilin fâili de hiçbir zaman kişi olamaz. Kur’ân’da meyve vermek anlamında kullanılan fiilin fâili müstetir zamir (هُوَ)’dir.

{ أَنْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ }

Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman
bakın.¹²⁵

{ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ }

Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin.¹²⁶

1.18. (انْفَجَرَ - انْفَجَرَتْ)

Kur’ân’da A’râf 7/160. ayette (انْفَجَسَتْ), Bakara 2/60. ayette de (انْفَجَرَتْ) şeklinde geçen ve “yerden suyun fışkırması” manasına gelen¹²⁷ bu fiillerin fâili (اثنتا عشرة) sayıdır. Onunla da on iki pınar kastedilmektedir.

{ فَانْفَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا }

(Vurunca) taştan on iki pınar fışkırdı.

1.19. (أَبْيَضٌ)

“Beyazlaşmak, beyaz olmak, ağarmak” manasına gelen¹²⁸ ve fâili şahıs olmayan bu fiilin fâili Âl-i İmrân 107. ayette (وَجُوهَ), Yûsuf 84. ayette de (عَيْنًا) kelimesidir.

{ وَأَمَّا الَّذِينَ أَبْيَضَتْ وَجُوهُهُمْ فَبِئْسَ رَحْمَةً اللَّهُ }

Yüzleri ağaranlarsa, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler.¹²⁹

{ وَأَبْيَضَتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ }

Sonra üzüntüden gözlerine ak düştü.¹³⁰

1.20. (اشْتَدَّ)

“Şiddetlenmek, şiddetli olmak, artmak” manasına gelen ve Kur’ân’da sadece bir ayette geçen fiilin fâili (الرَّيْحِ) kelimesidir.¹³¹

{ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ }

Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer.¹³²

1.21. (أَفَلٌ - يَأْفَلُ)

“Yok olmak, gizlenmek” anlamına gelen bu fiil,¹³³ Kur’ân’da En’âm 6/76. ayette (فَلَمَّا أَفَلَّ) فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَارِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَّ قَالَ لَيْسَ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْآفِلِينَ (قَالَ لَا أَحِبُّ الْآفِلِينَ

¹²⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/606; Komisyon, *el-Mu’cemü’l-vesît*, 1/100.

¹²⁵ el-En’âm 6/99.

¹²⁶ el-En’âm 6/141.

¹²⁷ ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, 1/46; Komisyon, *el-Mu’cemü’l-vesît*, 1/39.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/111.

¹²⁹ Âl-i İmrân 3/107.

¹³⁰ Yûsuf 12/84.

¹³¹ ez-Zebîdî, *Tâcû’l-arûs*, 24/163.

¹³² İbrâhîm 14/18.

¹³³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1623; Ebu’l-Hasen ‘Ali b. İsmâ’îl İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halîl b. İbrâhîm Ceffâl (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-türâsî’l-arabî, 1996), 2/377.

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَارِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا (الْقَوْمِ الضَّالِّينَ) ayın, 78. ayette de (هُوَ) güneşin kaybolması anlamında kullanılmıştır. İlk iki ayette fâil, gizli zamir (هُوَ), üçüncü ayette de (هِيَ)’dir. Dolayısıyla bu zamirlerle şahıs değil cansız varlıklar kastedilmiştir.

1.22. (أَزَفَ - يَأْزِفُ)

“Yaklaşmak ve vaktin yaklaşması” anlamına¹³⁴ gelen fiil, Kur’ân’da Necm 53/57. ayette (أَزَفَتِ الْأَرْفَةُ) kıyamet vaktinin yaklaşması anlamında kullanılmıştır¹³⁵ ve fâil (الْأَرْفَةُ) kelimesidir.

1.23. (أَتَى - يَأْتِي)

“Vakti yaklaşmak, zamanı gelmek” manasındaki¹³⁶ bu fiil¹³⁷ Hadîd 57/16. ayette “zamanı gelmek” anlamında kullanılmıştır. Fâili de masdar-ı müevvel (أَنْ تَحْشَعُ) dir.¹³⁸

﴿ أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَحْشَعُوا قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ ﴾

İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?

1.24. (أَظْلَمَ)

Hem “kararmak” hem de “karartmak” anlamına gelen fiil, “kararmak” manasında kullanıldığında fâili şahıs olmaz.¹³⁹ Kur’ân’da sadece Bakara 2/20. ayette geçen bu fiil, “havanın kararması, karanlığın çökmesi” anlamında kullanılmıştır ve fâili şahıs değildir.

﴿ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ﴾

Karanlık çökünce dikilip kalırlar.

1.25. (شَجَرَ - يَشْجُرُ)

(شَجَرَ - يَشْجُرُ) fiili, “aralarında anlaşmazlık çıkmak, birbirleriyle çekişmek ve münakaşa etmek” gibi manalara¹⁴⁰ geldiğinde fâili şahıs ifade etmez.¹⁴¹ Kur’ân’da bu manada sadece Nisâ 4/65. ayette geçen fiilin fâili müstetir zamir (هُوَ)’dir, onunla da anlaşmazlığa düştükleri şeyler kastedilir.

﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ﴾

Hayır; Rabb’ine and olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip inanmış olmazlar.¹⁴²

1.26. (عَسَى)

Câmid (çekimsiz) mazi fiil olup (كَانَ) ve benzerlerindedir. Sevilen işlerde “ümit, umut”, sevilmeyen durumlarda da “sakınma” anlamında kullanılır. Bu yüzden bu kelimeye “Umulur ki, belki, ola ki” gibi manalar verilir. İsim cümlesinin başına gelir. (كَانَ) ve benzerleri gibi ismini ref haberini nasb eder. Ancak bunun farkı haberinin muzari fiil veya (أَنْ)’li muzari

¹³⁴ Bu fiil “acele etti” manasında kullanılırsa fâili şahıs olur.

¹³⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1330.

¹³⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2273; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 1/33.

¹³⁷ Bu fiil “teenniyle hareket etti, acele davranmadı” anlamına geldiğinde fâili şahıs olur.

¹³⁸ el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 539.

¹³⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1537; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 26/250.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 4/394; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 12/139.

¹⁴¹ Bu fiil “Ağacın sarkan dallarını kaldırmak, birisini bir şeyden alıkoymak” ve “birisine vurmak” gibi manalara da gelir. Bu manalarda kullanıldığında fâili şahıs olur.

¹⁴² en-Nisâ 4/65.

fiil (masdar-ı müevvel) olmasıdır.¹⁴³ Kur'ân'da pek çok ayette bu şekilde geçmektedir. Mesela A'râf 7/129. ayette şöyledir:

{ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عُدُوْكُمْ }

Umulur ki Rabbiniz, düşmanınızı helak edecektir.

Bu fiil (...عَسَىٰ أَنْ...) şeklinde de kullanılabilir. Bu durumda tam fiil olur ve "...olabilir, ... olması mümkündür" gibi manalara gelir. Fâili de her zaman masdar-ı müevvel şeklindedir, hiçbir zaman şahıs olamaz.¹⁴⁴ Bu kullanımı Kur'ân'da 12 ayette görmek mümkündür. Bu ayetler şunlardır:

{ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ }

*Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz.*¹⁴⁵

{ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا }

*Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.*¹⁴⁶

{ عَسَىٰ أَن يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا }

*Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz.*¹⁴⁷

{ لَا تَتَّخِذُوهُ عَسَىٰ أَن يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا }

*Sakin onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz.*¹⁴⁸

{ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا }

*Umulur ki Rabbin Seni övgüye değer bir makama (Makâm-ı Mahmûd'a) ulaştırır.*¹⁴⁹

{ وَقُلْ عَسَىٰ أَن يَهْدِيَنِّي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا }

*De ki: Umarım Rabbin beni bundan daha doğruya ulaştırır.*¹⁵⁰

{ وَأَنْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ }

*Ecelleri yaklaşmış olabilir.*¹⁵¹

{ قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَرِيْبًا }

*De ki: 'Yakın olsa gerek!'*¹⁵²

{ وَأَدْعُو رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيْبًا }

*Rabb'ime yalvarıyorum. Umulur ki Rabbime dua etmekle mutsuz olmam.*¹⁵³

{ قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ رَدْفٌ لَّكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ }

*De ki: Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır.*¹⁵⁴

¹⁴³ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. 'Abdü'l-Huseyn el-Fetelî (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1988), 2/207; Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *Esrâru'l-'arabiyye*, thk. Fahr Sâlih Kadêra (Beyrût: Dâru'l-cil, 1995), 126.

¹⁴⁴ el-Enbârî, *Esrâru'l-'arabiyye*, 128.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/216.

¹⁴⁶ en-Nisâ 4/19.

¹⁴⁷ Yûsuf 12/21.

¹⁴⁸ el-Kasas 28/9.

¹⁴⁹ el-İsrâ 17/79.

¹⁵⁰ el-Kehf 18/24.

¹⁵¹ el-A'râf 7/185.

¹⁵² el-İsrâ 17/51.

¹⁵³ Meryem 19/48.

﴿ فَأَتَا مِنْ تَابٍ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴾

*Ama tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen kimsenin kurtuluşa erenlerden olması umulur.*¹⁵⁵

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُوا قَوْمٍ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ ﴾

*Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınlara alaya almasın. Onlar da öbürlerinden daha iyi olabilir.*¹⁵⁶

Ayetlerdeki (عَسَى) masdar-ı müevvelleri (أَنْ يَكُونَ), (أَنْ يَتَعَنَّكَ), (أَنْ يَنْتَعَنَا), (أَنْ تُجِئُوا), (أَنْ تَكْرَهُوا) fiilinin fâildir.¹⁵⁷

1.27. (بَطْنٌ - يَبْطُنُ)

“Gizli, saklı olmak” manasına gelen fiil¹⁵⁸, Kur’ân’da En’âm 6/151 ve A’râf 7/33. ayette geçmektedir. Her iki ayette fiilin fâili müstetir zamir (هُوَ)’dir. Onunla gizli, saklı olan kötülükler kastedilmiştir.

﴿ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطْنٌ ﴾

*Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.*¹⁵⁹

﴿ حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطْنٌ ﴾

*Rabbim açık ve gizli kötülükleri haram kılmıştır.*¹⁶⁰

1.28. (قَلٌّ - يَقْلُ)

“Sayıca az olmak” manasına gelen¹⁶¹ ve Kur’ân’da sadece Nisâ 4/7. ayette geçen fiilin fâili gizli zamir (هُوَ)’dir. Bununla da anne, baba ve akrabalarından kalan miras kastedilmiştir.

﴿ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ ﴾

Bunlar az olsun veya çok olsun.

1.29. (وَقَعٌ - يَقَعُ)

Farklı manalara gelen bu fiil, “olmak, meydana gelmek, vuku bulmak, gerçekleşmek” anlamında¹⁶² kullanıldığında fâili kesinlikle şahıs olmaz.¹⁶³ Kur’ân’da dokuz ayette mazi şekliyle geçen bu fiilin fâilleri şahıs değil, mana ismidir.

﴿ فَقَدْ وَقَع أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ﴾

*Onun ecrini vermek Allah'a düşer.*¹⁶⁴

﴿ قَدْ وَقَع عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ ﴾

*Artık size Rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir.*¹⁶⁵

¹⁵⁴ en-Neml 27/72.

¹⁵⁵ el-Kasas 28/67.

¹⁵⁶ el-Hucurât 49/11.

¹⁵⁷ el-Harrât, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, 34, 237, 290, 174, 296.

¹⁵⁸ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 1/52.

¹⁵⁹ el-En’âm 6/151.

¹⁶⁰ el-A’râf 7/33.

¹⁶¹ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 1/52.

¹⁶² el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, 2/668.

¹⁶³ (وَقَعٌ) fiili (عَلَى) harf-i ceri ile kullanıldığında “düşmek” anlamına gelir. Bu durumda fiilin fâili şahıs da olabilir. Ancak el-Hacc 22/65. ayette (وَيُنْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ) “İzni olmaksızın yerin üzerine düşmesini diye göğü O tutuyor” fâil, şahıs değil gizli zamir (هِيَ)’dir. Onunla gökyüzü kastedilir.

¹⁶⁴ en-Nisâ 4/100.

﴿ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾

*Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı.*¹⁶⁶

﴿ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ ﴾

*Üzerlerine azap çökünce...*¹⁶⁷

﴿ وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ ﴾

*(Kıyametin kopacağına dair) o söz başlarına gelince, onlar için yerden bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız.*¹⁶⁸

﴿ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴾

*Zulümlerinden dolayı sözü edilen azap tepelerine iner de artık konuşamazlar.*¹⁶⁹

﴿ إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴾

*Vâkıa (kıyamet) gerçekleştiğinde...*¹⁷⁰

﴿ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴾

*İşte o gün, vâkıa (kıyamet) artık vuku bulmuş olacaktır.*¹⁷¹

﴿ أَأَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ الْآنَ ﴾

*Olacaklardan sonra mı O'na iman edeceksiniz?*¹⁷²

Bu ayette fâil gizli zamir (هو)'dir. Onunla da "olacak şeyler" kastedilmektedir.

1.30. (أَنْشَقُّ - يَنْشَقُّ)

"Yarılmak" manasına gelen fiil¹⁷³ Kur'ân'da beş ayette yer almaktadır. Rahmân 55/37 (فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ), Hâkka 69/ 16 (وَأَنْشَقَّتِ السَّمَاءُ) ve İnşikâk 84/1. ayette (إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ) "göğün yarılması"; Kamer 54/1.ayette (وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ) "ayın yarılması", Meryem 19/90. ayette de (وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ) "yerin yarılması" anlamında kullanılmıştır. İki ayette fâil (السَّمَاءُ), bir ayette (الْقَمَرُ) kelimesi, bir ayette gizli zamir (هي)'dir. Bu zamirle de gökyüzü kastedilmiştir.

1.31. (اشْتَمَلَ - يَشْتَمَلُ)

(على) harf-i ceri ile kullanıldığında "içermek" manasına gelen fiil,¹⁷⁴ fâili şahıs olmayan fiillerdendir. Kur'ân'da En 'âm 6/143. ve 144. ayetlerde (أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيْنِ) şeklinde geçen fiilin fâili (أَرْحَامُ) kelimesidir.

1.32. (اخْتَرَقَ - يَخْتَرِقُ)

"Yanmak, tutuşmak" manalarına gelen¹⁷⁵ ve Kur'ân'da sadece Bakara 2/266. ayette (فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاخْتَرَقَتْ) geçen bu fiilin fâili müstetir zamir (هي)'dir. Onunla da (نَارٌ) kelimesi kastedilmektedir.

¹⁶⁵ el-A'râf 7/71.

¹⁶⁶ el-A'râf 7/118.

¹⁶⁷ el-A'râf 7/134.

¹⁶⁸ en-Neml 27/82.

¹⁶⁹ en-Neml 27/85.

¹⁷⁰ el-Vâkı'a 56/1.

¹⁷¹ el-Hâkka 69/15.

¹⁷² Yûnus 10/51.

¹⁷³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1502-1503.

¹⁷⁴ Komisyon, *Mu'cemü'n-nefâis*, 655.

¹⁷⁵ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münir*, 1/131.

2. KUR’ÂN METNİNDE FÂİLİ ŞAHIS OLMAYIP, KUR’ÂN HARİCİNDE FÂİLİ ŞAHIS OLABİLEN FİİLLER

2.1. (أَضَاءَ – يُضِيءُ)

“Aydınlattı, kandilleri veya mumu yaktı” anlamlarına gelen¹⁷⁶ bu fiilin fâili şahıs da olabilir, olmayabilir de. Kur’ân’da üç ayette geçen bu fiilin fâilleri şahıs değildir.

﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ ﴾

Onların hâli, gece ateş yakan kimsenin hâline benzer: Ateş tam çevresini aydınlatıldığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir.¹⁷⁷

﴿ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطُفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ ﴾

Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler.¹⁷⁸

﴿ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ ﴾

Bu ağacın yağı, neredeyse aydınlatacak.¹⁷⁹

Yukarıda geçen birinci ayetteki fâil gizli zamir (هي) ile ateş, ikinci ayetteki gizli zamir (هو) ile şimşek kastedilmiştir. Üçüncü ayette de fâil (زَيْتٌ) kelimesidir.

2.2. (بَدَا – يَبْدُو)

“Görünmek, gözükmek” anlamına gelen (بَدَا – يَبْدُو) fiilinin¹⁸⁰ de, fâili hem şahıs hem de yapılan bir iş ve eylem olabilir. Zümer sûresi 39/47. (وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ), 48. (وَبَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ), En’âm 6/28. (وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا...), Câsiye 45/33. (لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا...), Yûsuf 12/35. (ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ) ve Mümtehine 60/4. (وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ) ayetlerde fâil (مَا) ism-i mevsulü veya (سَيِّئَاتٌ) ve (الْعَدَاوَةُ) kelimeleridir. Kur’ân’da bu fiilin fâilinin şahıs olarak kullanıldığı bir ayet yoktur.

2.3. (فَسَدَ – يَفْسُدُ)

“Bir şeyin bozulması, geçersiz olması” manasında kullanılan fiil, “bir kişinin bozulması, doğru yoldan sapması” anlamına da gelir.¹⁸¹ Mü’minûn sûresi 23/71. (وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ), (لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا) ve Enbiyâ 21/22. ayette (فَسَدَتِ الْأَرْضُ) ve (الْأَرْضُ وَالسَّمَوَاتُ وَالسَّمَوَاتُ) kelimeleridir. Dolayısıyla ayetlerde geçen (الْأَرْضُ) ve (السَّمَوَاتُ) kelimeleri fâildir.

2.4. (رَبِحَ – يَرْبِحُ)

“Kazanmak, kâr elde etmek” anlamına gelen fiilin¹⁸² fâili şahıs olabileceği gibi olmayabilir de. Kur’ân’da sadece Bakara 2/16. ayette geçen bu fiilin fâili (تِجَارَةٌ) kelimesidir.

﴿ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ ﴾

¹⁷⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/839; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/366.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/17.

¹⁷⁸ el-Bakara 2/20.

¹⁷⁹ en-Nûr 24/35.

¹⁸⁰ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 1/40.

¹⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/335; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 8/496.

¹⁸² ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 1/328.

Bu yüzden alışverişleri kâr getirmedir.

2.5. (تَقَلُّ - يَتَقَلُّ)

“Ağırlaşmak, ağır olmak” manasına gelen¹⁸³ fiilin fâili şahıs da olur, olmayabilir de. Kur’ân’da da yer alan bu fiilin fâili (مَوَازِينُ) kelimesi veya müstetir zamir (هي)’dir. Bu zamirle de kıyamet kastedilmiştir.

{ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ }

*Sevabı ağır basanlar, işte kurtuluşa erenler onlardır.*¹⁸⁴

{ فَأَمَّا مَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ }

*Kimin tartıları ağır gelmişse..*¹⁸⁵

{ تَقَلَّتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ }

*O (kıyamet) göklere de, yere de ağır basmıştır.*¹⁸⁶

2.6. (خَفَّتْ - يَخْفُتُ)

(تَقَلُّ) fiilinin zıddı olan, “hafif olmak, hafifleşmek” manasına gelen¹⁸⁷ bu fiil, Kur’ân’da üç ayette geçmektedir ve “tartıların hafif gelmesi” anlamında (وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ)¹⁸⁸, (وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ)¹⁸⁹ şeklinde kullanılmıştır. Yani üç ayette de fâil (مَوَازِينُ) kelimesidir.

2.7. (بَارَ - يَبْرُؤُ)

“Yok olmak, tükenmek” manalarına gelen¹⁹⁰ bu fiilin fâili kişi olabilir. Ancak Kur’ân’da geçen bu fiilin fâili şahıs değildir. Fâtır 35/10. ayette fâil gizli zamir (هُوَ), 29. ayette de (هي)’dir. Bu zamirlerle de cansız varlıklar kastedilmiştir.

{ وَمَكَرَ أُولَئِكَ هُوَ يَبْرُؤُ }

*İşte onların tuzağı boşa çıkar.*¹⁹¹

{ يَبْرُؤُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبْرُؤَ }

*Tükenmeyecek bir kazanç umabilirler.*¹⁹²

2.8. (بَرَقَ - يَبْرُقُ)

“Şaşırmak” manasına gelen¹⁹³ bu fiilin fâili kişi de olabilir. Ancak Kur’ân’da Kıyâmet 75/7. ayette (فَإِذَا بَرَقَ الْبُصْرُ) geçen bu fiilin fâili kişi değil (الْبُصْرُ) kelimesidir.

2.9. (وَجِبَ - يَجِبُ)

(وَجِبَ) fiili “gerekir” manasına geldiği gibi “düşmek, şiddetle sarsılmak, ürpermek” anlamlarına da gelir.¹⁹⁴ Kur’ân’da bir ayette geçen ve düşmek anlamında kullanılan bu fiilin fâili (جُنُوبٌ) kelimesidir. Dolayısıyla fâili şahıs değildir.

¹⁸³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1647.

¹⁸⁴ el-A’râf 7/8; el-Mü’minûn 23/102.

¹⁸⁵ el-Kâri’a 101/6.

¹⁸⁶ el-A’râf 7/187.

¹⁸⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1353.

¹⁸⁸ el-Mü’minûn 23/103; el-A’râf 7/9.

¹⁸⁹ el-Kâri’a 101/8.

¹⁹⁰ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr* 1/65.

¹⁹¹ el-Fâtır 35/10.

¹⁹² el-Fâtır 35/29.

¹⁹³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1449.

(فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا)

Yanları üzerine düşüp canları çıkınca onlardan yiyin.¹⁹⁵

2.10. (أَصَاب - يُصِيبُ)

“İsabet etmek veya doğru yapmak” anlamlarına gelen¹⁹⁶ fiilin fâili hem şahıs hem olay olabilir. Kur’ân’da pek çok ayette “isabet etmek, başına gelmek” manasında kullanılan fiilin fâilleri kişi değil, (مُصِيبَةٌ، البُعْيُ، وإبل، الكبُر، الفُرْحُ، فَضْل، فِتْنَةٌ، سَيِّئَاتٌ، قَارِعَةٌ، مَعْرَةٌ، عَذَابٌ، دَائِرَةٌ، ظَمًا)، gibi kelimelerdir.

Bakara 2/156. (أَوَّلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ)، Âl-i İmrân 3/ 165. (الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ..)، Nisâ 4/62. (وَإِذَا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ) ve 72. (فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ)، Mâide 5/106. (فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ الْمَوْتِ)، Kasas 28/47. (وَلَوْ لَا) (فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ) ayetlerde fâil (مُصِيبَةٌ) kelimesidir.

Şûra 42/30. (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ)، Hadid 57/22. (مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ)، Teğâbün 64/11. (مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ) ayetlerde fâil gizli zamir (هو)’dir. Onunla da (مُصِيبَةٍ) kastedilmiştir.

Bakara 2/264. (وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ) ve 265. (أَصَابَهَا وَابِلٌ) ayetlerde fâil (وَابِلٌ); 266. (وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ) ayette (الْبُعْيُ); Şûrâ 42/39. (وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبُغْيُ); Zümer 39/51. (فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا كَسَبُوا). (سَيِّئَاتٌ) kelimesidir.¹⁹⁷

(أَصَابَ) fiili (ب) harf-i ceri ile kullanıldığında “isabet ettirmek” manasına gelmekte ve fâili şahıs olmaktadır. Bu durumu Kur’ân’da A’râf 7/100. (لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ)، Mâide 5/ 49. (وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ)، Nûr 24/43. (أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ) ve Hucurât 49/6. (فَتَنَبَّأُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ) ayetlerde görmek mümkündür.

SONUÇ

Arapça nahiv kaynaklarında belirli bir başlık altında yer almayan, cümledeki kullanım ve anlamları ancak sözlük yardımıyla öğrenebilen, teknik tabirle de “Ef’âl Lâ şahsiyye” (الْأَفْعَالُ) olarak ifade edilen fiillerin fâilleri şahıs olmayıp ya mana ismidir ya da hayvan, bitki veya cansız varlıklara ad olan isimlerdir. Bu fiillerin fâilleri cümlede bazen zahir bir isim bazen de müstetir zamir (هُوَ) veya (هِيَ) olur. Bundan dolayı bu fiiller cümlede, ancak müfred müzekker veya müfred müennes sigada gelebilir ve diğer şahıs zamirlerine göre çekimlenemezler.

Kur’ân-ı Kerim’de yer alan “fâili şahıs olmayan fiiller” kadrosu incelendiğinde bunları iki gruba ayırmak mümkün görünmektedir:

Birinci Grup: İçerdikleri anlam gereği fâilleri hiçbir zaman şahıs olamayan fiiller. Bu gruba giren (يَتَّبِعِي، تَمَّ، حَيَّطَ، بَطَّلَ) gibi fiillerin fâilleri mana ismi (masdar), masdar-ı müevvel veya hayvan, bitki, cansız varlıklar olabileceği gibi, bu isimlerin yerini tutan gâib ve gâibe zamiri olabilir. Fakat diğer şahıs zamirleri olamaz.

İkinci Grup: Fâilleri bazen şahıs olup bazen de olmayan fiiller. Bu gruptaki fiiller de kendi arasında iki kısma taksim edilebilir:

¹⁹⁴ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/648.

¹⁹⁵ el-Hacc 22/36.

¹⁹⁶ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 1/349.

¹⁹⁷ Diğer ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/117, 146, 153, 166, 172, el-Hacc 22/ 11, 35, en-Nûr 24/63, el-Enfâl 8/25, er-Ra'd 13/13, 31, el-Fetih 48/25, el-Mâide 5/52, en-Nisâ 4/73, 79, Hûd 11/81, 89, Lokmân 31/17, Sâd 38/36, et-Tevbe 9/51, 90, 120, er-Rûm 30/48, el-En’âm 6/124, Yûnus 10/107.

a. Aynı anlama sahip olup da fâilleri bazen şahıs bazen de şahıs olmayan fiiller. Mesela “*aydınlattı*” anlamındaki (أَضَاءَ - يُضِيءُ) ve “*kazandı, kâr etti*” anlamına gelen (زَيْحَ - يَزِيحُ) gibi fiillerin manası değişirse de fâilleri bazen şahıs olurken bazen de olmayabilir. Dolayısıyla bu fiiller; fâilleri şahıs olduğunda zamirlere göre çekimlenebilir. Aksi halde sadece müfred müzekker ya da müfred müennes biçimleri kullanılır.

b. Farklı manalara gelen veya harf-i cerler aracılığıyla manası değişince fâili şahıs olan ya da olamayan fiiller. Bunun en tipik örneği de (أَصَابَ - يُصِيبُ) fiilidir. Bu fiil “*birinin başına bir durum gelmesi*” manasında kullanıldığında fâili şahıs olmazken, (ب) harf-i ceriyle kullanıldığında “*başına getirmek, sebebiyet vermek*” anlamına geldiği için fâili kişi olmaktadır. Kur’ân’da her iki manada da kullanılan bu fiil, ayrıca “*isabet etmek, doğru yapmak*” anlamına da gelir. Bu durumda fiilin fâili şahıs olmaktadır ve fiili kişi zamirlerine göre çekimlemek mümkündür.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

Kur’ân-ı Kerîm

el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga*. thk. Ahmed ‘Abdulgafûr ‘Attâr. 6 cilt. Beyrût: Dâru'l-‘ilm li'l-melâyîn, 1987.

ed-Dekar, ‘Abdulganî. *Mu‘cemu’n-nahv*. İstanbul: Dâru kahraman, ts.

Ebu'l-‘Abbâs, Muhammed ‘Ali. *el-İrâbu'l-müyesser*. Kâhire: Dâru't-talâi', ts.

el-Enbârî, Ebu'l-Berekât. *Esrâru'l-‘arabiyye*. thk. Fahr Sâlih Kadêra. Beyrût: Dâru'l-cil, 1995.

el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed ‘Ivad Mur‘ib. 8 cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-‘arabî, 2001.

el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-‘ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 cilt. y.y: Mektebetü hilâl, ts.

el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. ‘Ali. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr*. 2 cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-‘ilmiyye, ts.

el-Galâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-dürûsi'l-‘arabiyye*. 2 cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-‘asriyye, 2009.

el-Hamzâvî, ‘Ala İsmâ‘îl. “*el-Ef’âlü'l-lâ şahsiyye fi'l-‘arabiyye*”. (<http://islamport.com>). (Erişim 14 Mart 2021)

el-Harrât, Ahmed b. Muhammed. *Müşkilü i'râbi'l-Kur’ân*. (<http://www.qurancomplex.com>) (Erişim 20 Nisan 2021)

Hasen, ‘Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 cilt. Mısır: Dâru'l-me‘ârif, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Müslim. *Edebü'l-kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâlî. y.y: Müessesetü'r-risâle, ts.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-‘Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru sâdir, ts.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasen ‘Ali b. İsmâ‘îl. *el-Muhassas*. thk. Halîl b. İbrâhîm Ceffâl. 5 cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-‘arabî, 1996.

- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî. *Kitâbü'l-külliyât*. thk. 'Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1998.
- Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vasît*. thk. Mecme'u'l-lugati'l-'arabiyye. 2 cilt. y.y.: Dâru'd-da've, ts.
- Komisyon. *Mu'cemü'n-nefâis el-vasît*. işrâf. Ahmed Ebû Hâka. Beyrût: Dâru'n-nefâis, 2007.
- el-Mursî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. İsmâ'îl b. Sîde. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2000.
- es-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. 'Abdü'l-Huseyn el-Fetelî. 3 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1988.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*. thk. Fuâd Ali Mansûr. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1998.
- Şurrâb, Muhammed Muhammed Hasen. *eş-Şevâridü'n-nahviyye*. Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, 1990.
- el-'Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbüddîn 'Abdullah b. el-Huseyn. *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ ve'l-i'râb*. thk. Gâzî Muhtâr Tulaymât. 2 cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1995.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Huseynî. *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon. 40 cilt. y.y.: Dâru'l-hidâye, ts.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr. *Esâsü'l-belâga*. 2 cilt. thk. Muhammed Bâsil. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1998.
- Zihni, Mehmed. *el-Muktedab*. y.y.: Dâru'l-ma'rife, ts.